

Teškoće uzročnopsljudične analize

Ivan Grdešić

Fakultet političkih nauka u Zagrebu

Sažetak

Najveći dio rasprava o kriznoj jugoslavenskoj stvarnosti koristi kauzalnu analizu. Uzročnopsljudični metodološki postupak autor kritizira s pozicija postbiheviorističke političke znanosti. Ukoliko je stvarnost holistička, a elementi u međusobnoj cikličkoj povezanosti, tada linearnost i vremenski determinizam kauzalnog pristupa ne pružaju zadovoljavajuće odgovore.

Već u prvoj rečenici inicijalnog priloga za ovaj Okrugli stol spominje se pojam: *uzrok krize* (i s njim podrazumijevana mogućnost izlaska iz krize). Takva metodička ishodišta mogla bi se pronaći u gotovu svakom autorskom (ili kolektivno-forumskom) prilogu koji se bavi jugoslavenskom stvarnošću, ekonomskom, političkom, kulturnom ili nekom drugom. Tako se traga za uzrocima inflacije, nefunkcioniranja delegatskog sistema i samoupravljanja, za uzrocima indikatora naše stvarnosti. Podastrti uzročni sklopovi različiti su po svojoj »sektorskoj« *pripadnosti* (ekonomski ili politički); po *kompleksnosti uzroka* (od jednostavnijih poput odgovornosti ili nesposobnosti do složenijih, kao što su etatizam ili strukturalna neprilagođenost privrede); po svojoj *vremenskoj dimenziji* (uzroci se traže u razdoblju trajanja sadašnjeg Ustava, ili, sasvim precizno, od 29. studenoga 1943, a na nekim područjima potraga se prebacuje i u dalju povijest).

Jasno je da se odmah nameće pitanje koji od ponuđenih uzroka su »pravi«, dakle odgovorni za posljedice? Postoje li uopće legitimni uzroci i tko ima legitimitet da utvrđuje uzroke krize? Na ovom mjestu formulirao bih još jedno pitanje i povod sudjelovanja u razgovoru: *da li je potraga za uzrocima metodički valjana ishodište u analizi političkog sistema i političkih procesa?* Koja su njegova ograničenja i postoji li mogućnost alternativnog pristupa?

Čini se kao da su neki od analitičara naše stvarnosti zaboravili prve lekcije statistike i ponavljaju tzv. »pogrešku treće vrste«. Da se podsjetimo: *pogreška prvog tipa* je odbacivanje nulte hipoteze, ukoliko je ona istinita, *pogreška drugog tipa* jest prihvaćanje neistinite nulte hipoteze, a po-

greška trećeg tipa jest rješavanje krivo izabranog problema. Dakle, čini mi se da je potraga za uzrocima upravo takva pogreška: rješavanje zadatka koji nije odgovor na prethodni istraživački cilj ili nije zadovoljavajući odgovor.

Rasprave o suvremenoj jugoslavenskoj stvarnosti koriste metodološku paradigmu pozitivističke znanosti, interpretirajući stvarnost kao objektivnu i jedinstvenu, razloživu na sastavne dijelove koji se mogu nezavisno analizirati. Primjenjuje se pravilo kauzalnog determinizma da svaki uzrok ima svoju posljedicu koja nastupa poslije (ili istovremeno) s uzrokom.

Nasuprot paradigmi pozitivističke znanosti oblikuju se, za sada još fragmentarno i empirijski nedovoljno provjereno, postpozitivistička metodološka načela koja pitanjima realiteta i kauzalnosti (koja nisu jedina) dodjeljuju drugačije atribute i smisao. Stvarnost je polivalentna konstrukcija koja se može promatrati samo holistički. Ispitivanje proizvodi više pitanja negoli odgovora tako da je moguć samo određeni stupanj razumijevanja, ali ne i kontrole i predviđanja. Pitanje kauzalnosti: svi su elementi u stalnom međusobnom međutjecaju i nemoguće je razlikovati uzroke i posljedice.

Vratimo se pitanju kauzalne metode i temeljnim prigovorima njezine valjanosti. Kritika je moguća s dvije polazne pozicije: *Prvo, načelna kritika* uzročnopoljedičnog obrasca s pozicija, na primjer, postpozitivističke paradigme koja načelno odbacuje vrijednost kauzaliteta u znanosti. U prirodnim znanostima takav se proces može vidjeti u napuštanju mehanicističkog determinizma njutnovske fizike i zamjene kvantnom teorijom energetskih polja.

Druga, unutrašnja kritika kauzaliteta relativira njegovu eksplanatornu snagu. »Unutrašnja« je zbog toga što se još uvijek nalazi unutar pozitivističke znanosti. Malo je političkih znanstvenika koji će bez ustezanja ustvrditi kako *pojava A proizvodi posljedice B*. Takav kauzalni determinizam napušten je, na primjer, i u teorijama političke moći u kojima je ona relacijski pojam promjenjivih atributa i dimenzija. Luhmanova kritika klasičnih teorija moći temelji se upravo na njihovoj uzročnopoljedičnoj logici. Tako se sve više govori o utjecaju, odnosu, učnju, anticipiranoj reakciji, a sve manje »djelovanje A uzrokuje ponašanje B«.

Nepoznavanje uzroka atribucijska ili imputacijska teorija nastoji nadomjestiti nudeći lažan nadomjestak neuspjeloj kauzalnoj analizi. Osnovni recept glasi: poželjno je otkriti prave uzroke, ali ukoliko to nije moguće, oni se pojavi mogu pripisati. Budući da sada imamo »definirane« uzroke naših posljedica možemo pristupiti njihovoj manipulaciji s nekom od mjera iz raspoloživog nam arsenala. Uzroci (ili problemi) definiraju se u skladu s raspoloživim mjerama, problem je definiran njegovim »rješenjem«. Kada je jedini alat na raspolaganju čekić, sve se čini čavlom. Takav stav nije nam nepoznat u našoj političkoj svakodnevnici i na njega je već upozoravano od drugih kolega. Fantazije o uzrocima krize dodatna su opasnost!

I najanalitičniju intervencionističku politiku može onemogućiti zahtjev za otkrivanjem »pravih uzroka«. Da bi mjere bile uspješne (one postaju uzroci očekivano boljih posljedica), objekt intervencije — uzrok ili stanje okoline koje ga proizvodi — mora biti otkriven. Ne postoje objektivni kriteriji kojima bi se moglo ustvrditi jesu li to »naši« uzroci. Najčešći je spas u priklanjanju falsifikatima atribucijske teorije.

Ukoliko i prihvatimo da su definirani uzroci pravi, mora postojati mogućnost njihove manipulacije, inače je cijeli posao uzaludan. Domaćom terminologijom rečeno: potrebno je djelovati na suzbijanje generatora krize. U društvenim i ekonomskim sistemima, ukoliko pristanemo ući u labirint kauzalnih odnosa, manipulacije problemima nemaju velik stupanj uspješnosti. Ne zaboravimo da su mnogi problemi (uzroci) epohalno nerješivi. Osim toga, uzroci nam ništa ne govore o izabranim strategijama djelovanja i mogućnostima njihova uklanjanja. Možda uopće ne postoji mogućnost prevencije njihovih posljedica?

To nas dovodi do novog problema: ukoliko je na uzrok moguće djelovati, da li se to isplati? Troškovi saniranja nekog uzročnog stanja mogu značajno nadmašiti negativne efekte posljedica. Cost-benefit analize često pokazuju upravo takvu situaciju: manji su materijalni i društveni troškovi posljedica nego što bi bili troškovi uklanjanja njihovih uzroka.

Vremenski determinizam između uzroka i posljedica (P je uvijek nakon U) odvodi u potragu uzroka uzroka. U takvoj situaciji potrebno je primijeniti pravilo zaustavljanja, utvrđivanja na kojem vremenskom odsječku se nalaze naši uzroci. Takvo pravilo je uvijek izvanjsko samom uzročnom lancu, ono je uvijek interesno određeno.

Napukline kauzalne monolitnosti pozitivističke znanosti upozoravaju na moguće postojanje »pogreške trećeg tipa«. Potraga za prauzrocima, kojima bi se moglo objasniti svima bjelodane posljedice, nije motivirana samo znanstvenoistraživačkim ciljevima (koji uvažavaju nulte hipoteze i logičke aksiome). Otkrivanje uzroka je instrument kontrole i predviđanja — izvor političke moći. Zbog toga ne čudi razbuktala rasprava o uzrocima krize. »Vlasnik« legitimne interpretacije uzroka krize raspolaže i pravom da propisuje mjere njihove manipulacije, pa na taj način raspolaže odlučujućom društvenom moći.

LITERATURA

1. David Dery, *Problem Definition in Policy Analysis*. University Press of Kansas, 1984.
2. William Dunn, *Public Policy Analysis*, Englewood Cliffs, Prentice Hall, 1981.
3. Slaven Letica, Društvo: spekulativna mitologija i terapijski rituali, Zagreb, »Start«, 28. studeni 1987.
4. Yvonna Lincoln, Egon Guba, *Naturalistic Inquiry*, London, Sage Publications, 1985.
5. Zdravko Tomac, »Neka načelna pitanja rekonstrukcije političkog sistema socijalističkog samoupravljanja«, teze za raspravu, Zagrebački politološki razgovori, 14—18. prosinca 1987.

Ivan Grdešić

THE DIFFICULTIES OF AN ANALYSIS OF CAUSES
AND EFFECTS

Summary

Most discussions concerning the Yugoslav crisis use an analysis of causes. The author criticises the methodology of a procedure involving causes and effects from the position of postbehavioristic political science. If we are dealing with a holistic reality that includes a cyclical interconnection of its elements, then linearity and temporal determinism in a causal approach does not provide satisfactory answers.